

Vàrem excavar en el lloc on es veien aquestes lloses i, efectivament, trobàrem les restes, malauradament molt destruïdes, d'un sepulcre. Trobàrem poc més del quart d'un cercle de lloses verticals que devia tenir aproximadament un radi de 1'50 ms. La terra apareixia plena d'arrels. En el centre, a uns 0'20 ms. de fondària, trobàrem una petita llosa de 0'40 x 0'30 ms.; i, escampats per la terra, sortiren nombrosos però molt petits fragments de terrissa, que semblen pertànyer a dues urnes d'aparença hallstättica de terrissa negra i superfície polida, i un petit botó de bronze.

Creiem molt difícil que cap altre dels sepulcres que contingué la necròpolis es salvés de la recerca de quan fou descoberta, o no hagi estat destruït pel tràfec del camí. Almenys no resten indicis d'altres.

La cova de «Bora Tuna» de Llorà

Aquesta cova es troba a 15 quilòmetres al NO. de Girona, en el terme de Llorà, prop del cim de la muntanya de Bora Tuna, situada, lo mateix que dit poble, a l'esquerra de la riera de Llemanà, que va a parar al Ter. Des d'ella s'obira un extens panorama, i es domina especialment la comarca del Gironès.

Està formada per una immensa cavitat de forma irregular i allargada. L'entrada era molt petita, doncs amidava tan sols 90 centímetres d'amplària per un metre i mig aproximadament d'alçària. La galeria té una llargada total de 95 metres i un ample variable amb un màxim de 12 metres, estrenyent-se cap al fons. En diversos llocs presenta esfondraments, especialment a uns 25 metres de l'entrada, on hi ha una mena de cambra rectangular de 4'7 per 1'8 metres, formada per grans roques, una d'elles de 3'2 metres d'alçada, caigudes del sostre. L'alçada també varia; en el lloc més ample (a 10 metres de l'entrada), l'alçària és d'uns 8 metres i la secció de la galeria és triangular. L'entrada abans de l'excavació estava tapada per una llosa clavada a terra, de 1'65 x 0'85 x 0'25 metres.

Damunt del jaciment arqueològic hi havia una capa estèril de gruix variable, segons els llocs; en alguns té tan sols 20 centímetres, arribant en altres fins a 50, i a més, en gran part de la cova, una capa estalagmítica d'uns 20 centímetres recobreix la capa estèril, situada damunt del jaciment. Aquest està format per dues capes que s'ajunten i en formen una sola, separades a voltes per una capa menys intensa i fins per una minça formació estalagmítica. A la part inferior solia trobar-se també una zona arqueològica menys intensa; el gruix total d'aquestes diverses capes amb material varia des de 5 centímetres a un metre. La part de la cova més rica en troballes és la situada prop de l'entrada, especialment la part dreta; cap els 25 metres de l'entrada el jaciment es fa més pobre i s'extingeix del tot, i es retroben més enllà tan sols algunes clapes isolades.

A uns 5 metres de l'entrada, i en mig del jaciment, es trobà una llosa de 1'40 metres de llarg per 0'52 d'ample màxim i 0'17 de gruix, col·locada sobre dues petites lloses, a manera de sepultura.

MATERIAL. — El material trobat en aquesta cova és abundant, però poc variat, ja que es redueix quasi exclusivament a terrissa, en tant que els objectes d'altre espècie són en nombre molt escàs, com veurem.

Sense pretendre fer un estudi complet de la terrissa d'aquesta estació, doncs creiem que serà més profitós fer-ho reunint tot el material ceràmic que del Hallstatt català coneixem, cosa que ara no ens és possible, anem a veure les característiques principals que ofereixen els tipus de decoració que s'hi troben.

El conjunt de la terrissa ofereix certs caràcters fàcils d'identificar, puix cau dintre del tipus de la terrissa hallstättica; però les formes, i sobretot les decoracions, tenen certes particularitats interessants: sense excepció és feta a mà; la pasta és força grollera, presenta moltes pedretes i grans de mica (1), però a la majoria dels vasos la cocció és molt ben feta i la superfície dels vasos presenta quasi sempre en una o ambdues cares una mena de vernís o poliment que els hi dona un aspecte de gran perfecció tècnica.

Per no ésser en gran nombre els vasos reconstruïts, no podem fixar més que unes poques formes de la terrissa; generalment els vasos de majors dimensions, els més grollers, tenen formes que

(1) Fenòmen que observàvem també a la terrissa de la propera necròpolis d'Anglès (Ll. Pericot: *La col·lecció prehistòrica del Museu de Girona. Materials de Prehistòria Catalana, II.* Barcelona, 1923).

podríem anomenar de tradició neolítica, i és la de panxa alta i lleugerament corbada, coll ben marcat i vora convexa, freqüent a la terrissa hallstättica catalana. Els vasos de dimensions mitges i els petits solen tenir formes relacionades amb les típicament hallstättiques, forma de doble con i vora sortint, o bé d'altres menys corrents com l'anomenada argàrica, que es troba bastant acusada en alguns vasets. Apareixen també bon nombre de tapadores.

Ja hem indicat l'aparició, en els vasos més ben decorats i de forma més elegant, d'una mena de vernís o poliment; en alguns casos sembla el poliment que apareix a la ceràmica argàrica, però en altres adquireix una brillantor notable (compari's amb el fragment del Cau del Duc de Ullà, tan brillant, que si fos fet a torn podria posar-se al costat d'un fragment de ceràmica grega amb el típic vernís negre). En aquests casos, en els talls laterals dels fragments es pot veure la capa que forma el vernís superficial sobre la terra més grollera de dintre. És freqüent el cas de què, per un defecte de cocció segurament, el vernís no ha pres el to negre i resta en un to xacolata, que es deu cercar expressament arribant a un to molt clar i a voltes quasi rogenc a les tapadores.

Particularitat curiosa és la presència freqüent encara, malgrat l'alteració produïda pel temps, de restes de pintura vermella aplicada en el fons de les típiques ratlles paral·leles incises formant diversos motius. És llàstima que no s'hagi conservat millor, doncs sobre el vernís negre brillant dels vasos on sol aparèixer — els de dimensions reduïdes i formes més elegants — devia produir un bonic efecte de policromia.

A part dels vasos llisos i dels que per única decoració tenen un estriat irregular a tota llur superfície, podríem agrupar les tècniques decoratives de la terrissa de Llorà en: incisions, acanalats, cordons amb impressions digitals i estampats; correntment es combinen en un mateix vas dues tècniques diferents; la decoració acostuma a trobar-se a la part del coll.

La incisió és ço que domina en forma de ratlles fines, de punts o de ratlles amples i poc regulars que representen una transició als acanalats. Les ratlles fines incises que trobem en els vasos més ben fets i elegants formen, entre altres combinacions, els motius de triangles en sèrie amb ratlles interiors, meandres, zigues-zagues i algunes línies ondulades. La manca de vasos sencers fa difícil reconstruir motius complets que sols tenim en uns pocs casos. Generalment el dibuix no és massa correcte, per a la incisió s'utilitzà un punxó de punta molt fina; però la particularitat més notable en aquesta terrissa és la incisió de dues, tres o quatre ratlles paral·leles fetes al mateix temps mitjançant un instrument de varies puntes; els motius i la tècnica general no difereixen en el cas d'ésser la incisió senzilla, doble, triple o quàdruple, però en aquests últims casos l'efecte produït és molt agradable; indubtablement aquesta tècnica és la més característica de les que apareixen a la terrissa de Llorà.

Els punts incisos són molt freqüents, acompanyant quasi sempre als acanalats i a les ratlles incises o formant motius en ziga-zaga. Almenys es poden observar tres classes de punts; n'hi han d'allargats i fins, molt poc fondos; altres, la majoria són fondos i obtinguts per mitjà d'un punxó de punta aplanada lateralment que s'introdueix obliquament a la terrissa i dona lloc a forats de curiosa secció; també és aquesta una tècnica típica de la present estació. Finalment, hi han punts que semblen obtinguts per un punxó de secció triangular allargada.

Els punts s'allarguen fins a formar ratlles amples, força irregulars, que s'agrupen en zigues-zagues paral·leles o formen el motiu de fulles; aquestes ratlles es confonen en certs casos amb els acanalats estrets.

La decoració per mitjà dels acanalats, ultra ésser la més típicament hallstättica, apareix amb gran freqüència a Llorà, inclús junt amb les ratlles o els punts incisos. Hi han els acanalats amples, ben fets, en línia recta, paral·lels, sense formar motius i altres més estrets, grollers, escampats a vegades en zigues-zagues i que arriben a confondre's amb alguns tipus d'incisions. Els primers, acompanyats de les incisions fines, són propis dels vasos més perfectes; mentre els últims solen aparèixer en els vasos grollers, són molt freqüents i a voltes formen motius com el de ratlles inclinades dintre una zona limitada per acanalats paral·lels. No falten exemplars de vasets amb acanalats fins, formant motius corbats.

Un fragment presenta un acanalat de secció rectangular i molt superficial que forma un ziga-zaga i una corba; és molt ample i sembla com si allí hagués estat incrustat un cordó o una faixa de pasta diferent i aquesta hagués saltat.

No manquen els relleus amb impressions digitals malgrat no ésser lo corrent; donen sempre la impressió molt clara d'ésser afegits a la superfície del vas i es troben sobretot a la part estrangulada del coll. En algun cas apareixen dos cordons adjuntats i també hi ha un cordó formant un motiu corbat.

Per últim hi han quatre fragments amb cercles impresos d'un centímetre de diàmetre aproximadament, en dos d'ells mal fets, i un nombre semblant amb cercles més petits estampats també sota d'uns acanalats.

Les nanses, de les que no n'hi ha pas gran abundància, no ofereixen res de notable, i es troben sovint a la vora del vas. Hi han tres casos de nanses tubulars. Molt abundants són les vores i peus separats del reste del vas, i és digne d'observar-se la decoració de bon nombre de vores, consistent en ditades o incisions triangulars; és curiós un peu o fons d'un vas amb la superfície interior acanalada.

A les tapadores és freqüent un acanalat interior complet, i presenten també diversos forats prop de la vora.

De terrissa són també tres fusaioles, totes elles diferents, una allargada i plana, l'altra alta i l'altra arrodonida.

Entre els objectes d'altres matèries sobressurt la troballa d'una fibula de bronze; és del tipus anomenat de la Certosa, en les quals el botó inicia un acostament cap a l'arc, iniciant els tipus de l'època de La Tène on el botó toca i s'adjunta amb l'arc. Pertany, per tant, al final del Hallstatt (segle VI abans de Jesucrist).

CONSIDERACIONS. — La importància de la cova de Llorà es deu al fet de donar-nos per primera vegada un quadre molt complet de les formes i decoracions de la terrissa hallstättica catalana no sepulcral (ja que amb aquest últim caràcter teníem gran nombre d'urnes, de Terrassa especialment). Coneixíem nombrosos fragments de terrissa trobats en coves junt amb material eneolític que donaven a vegades lloc a confusions, encara que llur caràcter hallstättic acabava imposant-se (1) i nosaltres mateixos havíem trobat l'any 1922, al Cau del Duc d'Ullà, uns fragments en mig d'un jaciment eneolític del mateix estil dels de Llorà (vegi's el lloc corresponent d'aquest ANUARI), però ens mancava tenir la sèrie completa dels motius i fixar la cronologia, coses ambdues que l'excavació de la cova de Llorà ens ha proporcionat malgrat no es tracti d'una estació excessivament rica, en la que és de lamentar sobretot la manca d'altres objectes de metall que ens completessin el quadre. Caldrà, inclús, fer una revisió del material de les nostres coves per a destriar fragments de terrissa hallstättica que s'hagin pogut confondre amb els eneolítics.

La cronologia, a la que podríem arribar amb alguna major dificultat per mitjà de la comparació de la terrissa, ens és fixada per la fibula esmentada; cal posar, doncs, aquesta estació en el segle VI abans de Jesucrist, no essent impossible que cap a l'any 500, i potser més endavant, fos encara ocupada. Així deu agrupar-se amb les restants estacions (necròpolis) conegudes a Catalunya i amb les quals Bosch Gimpera va formar el segon període del Hallstatt català, anterior a la introducció de la cultura ibèrica a Catalunya o en el seu últim moment contemporani d'aquesta i anterior també — és clar — a la nova onada cèltica indicada per la necròpolis de Perelada.

En el Hallstatt català s'observen dos grups ben caracteritzats: un d'ells, el de l'interior, segueix les tradicions del neolític i de l'Edat del Bronze, i l'altre, el de la costa, és el verament hallstättic, representant una onada cèltica. Del primer són mostra els poblat de Marlés, excavat per mossèn Serra Vilaró, la Balma del Segre (Vilaplana) i el sepulcre del Turó de les Mentides (Folgaroles), i, del segon, les necròpolis de la Punta del Pi (Port de la Selva), Vilars (Espolla), Anglès, Pla de Gibrella (Capsech), Can Missert (Terrassa) i altres menys importants, apart les coves ja indicades. Aquest últim és el que presenta els dos períodes cronològics que hem indicat. La cova de Llorà, geogràficament i culturalment, cau dins el grup de la costa, doncs el Gironès pot considerar-se com a comarca, si no costera, de pas des de la costa ampurdanesa a l'interior de Catalunya i a la Selva, i al Vallès; a més, es troba Llorà prop de les necròpolis d'Anglès i de Capsech, tenint amb aquella la semblança de les formes i àdhuc de la pasta i estriat superficial de la terrissa; ambdues estacions pertanyen al segon període, en el qual cal convenir que la riquesa ceràmica és gran, i, en ella, hi ha que incloue les troballes de les coves empordaneses citades abans. Es podria tal volta formar un grup empordanès-gironí amb les coves d'aquesta regió caracteritzat per la terrissa fina i d'incisions de ratlles múltiples, si bé a Llorà no manquen els vasos grollers i amb cordons que es relacionen amb la cultura de l'interior. S'imposa, repetim, l'estudi de tot el material hallstättic a la llum de les noves troballes de Llorà.

M. PALLARÈS † — LL. PERICÓT.

(1) Així tenim els fragments trobats a les coves de Mont Bufadors (Port de la Selva), dels Encantats (Serinyà), de Can Sant Vicens (Sant Julià de Ramis) i de la Fou (Bor).